

HORVÁTH JÁNOS ISKOLÁJA

— a „Magyar írók“ tükrében —

A LEGTÖBBEN ALIG HISZIK, hogy a mai világban, amikor a propaganda és a szenzációra éhes közvélemény minden átmeneti vagy állandó értéket a valóság többszörösére nagyít, akadhat olyan ember, vagy mű, amelyet nem becsülnek általában annyira, mint megérdemli. Horváth János nevét csak a szakemberek és az igazán művelt közönség vékony rétege ismeri. Ennek a különös helyzetnek egyik oka az, hogy nem tartozik a népszerű és mulatságos írók közé. Minden mondatát gondolat feszegeti, stílusa gazdag és mélyen átélt irodalmi műveltség virágait hordozza. Arra kényszeríti az olvasót, hogy vele gondolkozzék: ez maga elég ok a népszerűtlenségre, mert köztudomású tény, hogy gondolkozni sokkal fárasztóbb, mint elhinni azt, amit sokszor és hangosan mondanak.

A másik ok Horváth János nem mindennapi szerénysége. Igaz, hogy ez a szerénység részben talán onnan ered, hogy közéletünk annyira lejáratva az ünneplés szokásos formáit, annyi érdemtelenre pazarolta és annyira otrombán, bombasztikusan gyűjtötték a különféle görögtüzeket, gyakran alig indokolható ürüggyel, hogy a jobb ízlésűek éppen ezért húzódoznak mindenféle reklámizű megnyilvánulástól. Ezt a hála Istennek mindjobban terjedő magatartást még tetézi Horváth Jánosban nagyjainkra emlékeztető igénytelensége. A magyar igénytelenség nem valami szlávos önkicsinyítésből, vagy a „Minderwertigkeitsgefühl“-ből fakad, hanem a szellemi függetlenség megbecsüléséből. Egyik közéleti férfiú mondta, hogy a függetlenségnek nemcsak a nagy vagyon, hanem az igénytelenség is lehet a forrása.: Deák Ferenc megjutalmazására Ferenc József nem volt elég gazdag és hatalmas.

Ilyenféle és más okok idézhetik elő Horváth János szerénységét. Talán nem követek el indiszkréciót, ha elmondom, hogy mikor hatvan éves korában tanítványai — bevett szokás szerint — emlékkönyvet akartak kiadni, és valamelyik beavatott kikottyantotta a tervet: olyan határozottan szegült ellen a tervezetésnek, hogy abba kellett hagyni a készülődést. A jelen ismertetés szükségességét alighanem mindenki belátja majd, a felsorolandó tanítványok is büszkék lesznek arra, hogy Horváth János neve mellett szerepel az övéké, de a tanítómester bizonyosan rosszaló fejcsoválással olvassa e sorokat.

Nemsokára húsz éve lesz, hogy Horváth János az egyetemen tanít. Azelőtt az Eötvös Collegiumban vezette a magyar irodalomtörténezeseket. Hatása tehát már régi keletű, noha tágabb körben csak azóta érvényesül, mióta egyetemi katedrát kapott. Az idősebb tanítványok közül többen (Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Pukánszky Béla, Zolnai Béla) már egyetemi tanárként szolgálják a magyar tudományt, mostanában kezdenek kialakulni a körvonalai egy új, fiatalabb irodalomtörténezs-csoportnak, amelyet talán „iskola“-nak is nevezhetünk. A csoport egyes tagjait tíztizenöt év választja el egymástól, de a korkülönbségnél erősebben érvényesül a közös mester hatása. Az iskola jelentőségét a magyar irodalomtörténeti kutatásban néhány feltűnő tény bizonyítja. A Székesfővárosi Népművelési Bizottság Szabad Egyetemén ebben az évben „Nagy magyar regények“ című előadássorozatát hirdettek. E sorozat előadói majdnem azonosak azokkal a fiatalabb tudósokkal, akik a Franklin Társulat kiadásában megjelent „Magyar írók“ című sorozat köteteit írták.

Az efféle sorozatoknak mindig nagy a jelentőségük. Szinte keresztmetszetét adják az adott idő tudományos munkásságának. A kiadók is rendszeren akkor kezdenek az ilyen nagyobb léleketű vállalkozásokba, amikor úgy érzik, hogy a tudományos kutatás anyagban és módszerben tud már annyi újat nyújtani, hogy a közönség érdeklődésére joggal számíthat. Ha alkalmas szerkesztőt kérnek fel, a sorozat meg is felel ennek a várakozásnak.

Aligha véletlen, hogy ezekben a könyvekben Horváth János tanítványai rajzolták meg a magyar írók arcképét. Schöpflin Aladár és Sík Sándor kivételével minden kötet szerzője az ő tanítványa. Schöpflin és Sík is a maguk nemzedékében új felfogást és hajlékonyabb módszert jelentenek. Schöpflin Aladár Mikszáth Kálmán irodalomtörténeti jelentőségét határozza meg és a kortárs közvetlen szemléletével, a gyakorlott bíráló biztonságával, éles szemével rajzol eleven arcképet a különleges magyar elbeszélőről. Sík Sándor újabban a XVII. század irodalomtörténetében mélyed el. Ennek gyümölcse egy már régebben megjelent, érdekes és eredeti Pázmány-monográfia és ebben a sorozatban Zrínyi Miklós életrajza, amelyben eredeti kutatások, szellemes gondolatok párosulnak józan, mértéktartó ítélettel és zamatos, színes stílussal.

Eddig nyolc kötet jelent meg a sorozatban. A többi hatot, de az előkészületben levő kettőt is (Keresztury Dezső: Kemény Zsigmond és Gyergyai Albert: Gyulai Pál) Horváth János tanítványai írták, illetve írják.

A kötetek ismertetésében kövessük az irodalomtörténet dátumait. Az első Eckhardt Sándor könyve Balassi Bálintról, amelyben a konzervatív életrajzi forma eszmetörténeté, stíluselemzéssé, az eddigi kutatások kritikájává bővül, és a szerző eredeti kutatásaival is meggazdagszik. Kerecsényi Dezső Kölcsey Ferenc pályáját rajzolja meg. Az életrajzi adatok és a stíluselemzések nem öncélúak, hanem egy nagy nemes lélek kibontakozását, fordulatait illusztrálják. Waldapfel József Katona-monográfiája ad legtöbb új anyagot a Balassi és a Madách-kötet mellett. A többi kötet eredetisége inkább a szempontok és módszerek újdonságából ered; főleg Sötér

István könyve Jókai Mórról és Bóka Lászlóé Vajda Jánosról. Mindkét kötet essay-szerű: szabadabban engedi érvényesülni az író egyéniségét. Utolsónak jelent meg Barta János kötete Madách Imréről. A szerző alapos filozófiai műveltsége szerencsésen egyesül mély lélekismeretével és biztos ízlésű stíuselemzéseivel. Madách és az Ember Tragédiája valóban ilyen monográfusra várt, akiben ezek a tulajdonságok együtt vannak.

A színvonal persze nem állandó, de minden kötet önmagában érdekes egység. Van a kötetek között olyan is, amelyet mindig legértékesebb monográfiánk közt fognak emlegetni, de mindegyik világosan foglalja össze azt, amit ma az egyes írókról tudunk. Az előadás modora is mindig más: Waldapfel József tudományos szakszerűségétől Bóka László frissen perdülő, mozgékony essay-stílusáig minden fokozatot megtalál az olvasó. Szempon- tokban ugyanilyen sokszínű a sorozat: szellemtörténet, stíuselemzés, lélek- rajz, adatkutatás, filológiai részletmunka békésen megférnek egymás mellett.

Ha ilyen változatos a sorozat, hol kereshetjük mégis az egységet ben- nük? Egyik közös vonás éppen ez a sokféleség. Az essay szabad szárnyain röpködő szerző pontos adatokra, nagy olvasottságra támaszkodik még akkor is, ha el akarja titkolni, viszont a filológus is szívesen elbibilődik egy-egy mondat, két-három sor szépségének, hatásának elemzésén. A pozitivista itt némiképp szellemtörténész is, a pszichológus félszemmel a művet nézi, s az ötletek zsonglőrije filológiai szakszerűséggel szemléli saját mutatványait. Ez a sokoldalúság, a merevség hiánya Horváth János egyik tanítása. Ő egységes rendszerbe foglalta a ma egymással küszködő módszereket, egyensúlyt teremtett köztük, mindegyiknek kijelölve a maga helyét. Tanít- ványai közül talán Kerecsényi Dezső alkalmazza legtisztábban a Horváth János könyveiből lesűrhető tanulságokat, a többi inkább szelleme felsza- badító hatását érezte meg, azt a tanítását, hogy nincs egyetlen jó módszer, ahogyan rossz sincsen, de kötelességünk mindent elkövetni, hogy az adott helyzetben lehető legjobban — mennél több eszközzel — közelítsük meg a célt.

Másik közös vonása ez irodalomtörténész nemzedéknek a lelkiismeret- tesség, a történeti tények tisztelete. A legbátrabb és legegényibb fiatalok (Bóka és Sötér) is mintha állandóan éreznék a mester aggódó, néha elszor- morodó, néha derűs gúnnyal felvillanó tekintetét, amellyel a „nagy mon- dásokat“ kísérni szokta. Az irodalmi anyag, a mű tisztelete uralkodik ezekben a kötetekben. Az elmélet szolgálja a művet s nem fordítva, mint néhány hazai és külföldi álirodalomtörténésznél. Az elmélet, a gondolat, az ötlet csak magyaráz, sohasem kezd önálló, a valóságtól független életbe. Az irodalmi anyag tisztelete magában foglalja azt is, amit filológiai pontos- ságnak szoktak nevezni. Nem annyira aprólékos és merev, tágabb, hajlé-konyabb. Nem akkurátus, hanem lelkiismeretes: a német importcikk megmagyarosodott és megoldotta a század huszas éveinek egyik sokat vitatott problémáját.

Különösen az írók támadták az irodalomtörténeti szaktudományt, hogy megöli aprólékosságával, bogarászásával a szellemet. A szaktudósok viszont könnyelmű és felületes ötleteket láttak csak az írók kritikai kirán- dulásaiban. Az iskola skálája ezen a téren a legszélesebb, de megvan a szilárd alapja. Horváth János maga is Péterfy Jenő és klasszikus tanulmány- íróink: Arany, Gyulai, Kemény tanítványa, akiknek műveiben az adat és a gondolat egyensúlyát nem zavarták meg a divatos elméletek. A hagyományokhoz való visszafordulásban nagy része van Horváth János józan- ságának: talán erre a legbüszkébb, illetve talán ezt el is fogadja. Ez össze- egyeztetés révén lett a filológiai pontosságból lelkiismeretesség, és az impresz- zionista meg szubjektív elemektől megszabadított lélektani, stilisztikai

elemzés, megfigyelés visszakapta jogait. Péterfy Jenőnek közvetlenül alig-alig volt tanítványa, de Riedl Frigyesen és Horváth Jánoson keresztül szelleme ma is elevenen hat.

Ha Horváth János munkásságát értékeljük, alighanem a hagyományok továbbfejlesztését találjuk rá legjellemzőbbnek. Nem hunyja be szemét az újítások előtt, fel is használja mindegyiket, de csak annyira, — s erről példát vehetne az egész magyar szellemi élet — amennyire a hagyományokkal összeegyeztethető. Az alap a hagyomány, az újítás járulékos elem. Ez az egészséges, józan konzervativizmus érvényesül a pozitívista irodalomtudomány egyik legvitatottabb és legdivatosabb ágának: a hatáskutatásnak megítélésében. Horváth János nem csatlakozik azokhoz, akik megbotráncognak, mert Csokonai, Petőfi vagy Arany egy-egy sorát külföldi írókéval hasonlítják össze a forrást keresvén, de ő elsősorban a magyar írók belső összefüggését hangsúlyozza. Ezzel nemcsak a pozitívizmus egyik jellegzetes kutatási módszerét használja fel, hanem a régebbi hagyományba oltva további virágzását is elősegíti. Egyúttal a magyar irodalomtudomány függetlenségét a külföldivel szemben, eredetiségét a divatos áramlatok közepette biztosítja.

Az iskola tagjai is állandóan szemmel tartják a magyar hagyomány folyamatos életének gondolatát. Amikor Balassi Bálint műveltségének forrásairól van szó, az olaszok és más külföldiek mellett Bornemisza Péter, Tinódi Sebestyén is szerepel az egyéniség alakítóerejének kidomborítása mellett. Megtudjuk, — érdekes, hogy eddig nem tudtuk — hogy Kölcsey fejlődésében Kazinczy hatása legalább akkora, mint bármelyik külföldié. A Madách-kötetnek talán legszebb és legérdekesebb lapjai azok, amikor a nemzeti klasszicizmus gondolatvilágával rokonítja a szerző Madách filozófiáját. (Ez is horváthjánosi gondolat kifejtése.) A franciás Sötér István Vajda Péternek Jókaira gyakorolt hatását legalább akkorának látja, mint Victor Hugóét és rámutat a magyar anekdotakincs szerepére is. Vajda János irodalmi ősei között legtöbbször szerepel Vajda Péter és Petőfi, sőt akivel annyit viaskodik: Arany János. Eddig is sejtettük, hogy a magyar írók nem légmentes fülkékben éltek és olyan lakást sem tudtak volna építeni, ha akartak volna is, amelybe csak külföldi szelek hatolhattak be, de most már tudjuk is ezt. A kutatók ma már öntudatosan, elvszerűen keresik a magyar irodalmat összetartó szálakat, s ennek megvan az az eredménye, hogy körülbelül vége annak a mítosznak, amely folytonos újakezdést és be nem fejezett lendületet látott a magyar irodalomban.

Ha Horváth János iskolájáról beszélünk, nem szabad megállanunk ennél a monográfia-sorozatnál. Több tanítványa jutott el már oda, hogy önálló kötetben jelentek meg tanulmányai. A magyar múlt és az élő hagyomány gondolata érvényesül Bisztray Gyula nagy tanulmányában, amely az erdélyi egyetemi gondolat sorsát kutatja a századokon át s az „Erdély magyar egyeteme“ c. díszes kiállítású kötet bevezető tanulmányaként jelent meg. „Színházi esték“ c. kötetében pedig a „Magyar Szemlédben megjelent klasszikus komolyságú bírálatait gyűjtötte össze. Halász Gábor „Az értelem keresése“ c. kötetében — Horváth János hatására is — szintén klasszikus irodalmi elvek és világnézet bontakoznak ki. Meg kell még említenünk néhány fiatalabb kutatót, pl. Lovass Gyula, Makay Gusztáv, Rónay György, Varjas Béla nevét, akik több érdekes tanulmányban bizonyították már be, hogy ezen a csapáson haladnak ők is. Ha fel akarnók sorolni mindazokat, akikre valamilyen formában hatott a horváthjánosi módszer és gondolatvilág, hosszú névsort kellene közölnünk, ahol majdnem minden fiatalabb irodalomtörténész szerepelne. Valóban az a név illik rá, amelyet egy vita során szinte véletlenül írtak le: „mindnyájunk tanítómestere“.

A mester és az iskola jelentőségét ma még talán korai lenne megállapítani. Még túlságosan közel vagyunk a fényforráshoz, káprázhat a szemünk. De azt hiszem, nem túlzás, ha Toldy Ferenc és Gyulai Pál nevével együtt említjük Horváth Jánosét. Azt szokták mondani, Toldy Ferenc gyűjtötte össze a magyar irodalomtörténet anyagát és Gyulai Pál bírálta meg. Nyugodt lélekkel tehetjük hozzá: Horváth János pedig kidolgozta a szerves fejlődés szálait, rendszerezte a ránk hagyományozott anyagot. A sok érdekes! és szép részletből megalkotta a szó igazi értelmében vett magyar irodalomtörténetet.

FÁBIÁN ISTVÁN